

О. І. Пометун, д.п.н., проф.,
зав. відділом суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України

ОРГАНІЗАЦІЯ КООПЕРАТИВНОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ: ПРО ЩО ВАРТО ПАМ'ЯТАТИ

У статті узагальнено кількарічний досвід запровадження кооперативного навчання в загальноосвітніх школах України, визначено елементи кооперативного навчання, які викликають ускладнення у більшості українських вчителів. Приділено увагу потенціалу кооперативного навчання в умовах сучасної реформи української школи, зокрема у розвитку компетентності та особистісних якостей учнів. Зроблено висновки щодо того, як визначити ознаки правильно організованого вчителем кооперативного навчання.

Ключові слова: кооперативне навчання, потенціал використання, практика запровадження, складності

Cooperative learning organization: What we have to have in our mind

The article generalizes the several years` experience of implementing of cooperative learning in secondary schools of Ukraine. Cooperative learning is considered as the organization of education in couples or small groups (4-6 persons) within the pupils who have common educational aim. The article pays attention to the potential of cooperative learning in view of the modern reformation of Ukrainian school, especially in developing of the competences and personal qualities in pupils. It`s suggested that cooperative learning gives pupils the opportunity of cooperation with their coevals, allows realizing the natural need for communication, and helps pupils to achieve higher results in acquirement of educational content.

Keywords: cooperative learning, potential of usage, practice of implementation, difficulties.

Останніми роками у педагогічній науці та освітній практиці нагромаджено певні теоретичні розробки і досвід організації взаємодії учасників навчально-виховного процесу в рамках кооперативного навчання. Однак, як і раніше, воно викликає багато запитань. Саме міркуванням про те, як зробити кооперативне навчання ефективнішим і присвячена дана стаття.

На відміну від добре відомої фронтальної форми організації навчальної діяльності школярів, кооперативна навчальна діяльність (навчальне

співробітництво) – це організація навчання об'єднаних спільною навчальною метою учнів у малих (4-6 осіб) групах. Кооперативне навчання відкриває для учнів можливість співпраці зі своїми ровесниками, дозволяє реалізувати природне прагнення кожної людини до спілкування, сприяє досягненню учнями більш високих результатів опанування змістом освіти.

Кооперативна навчальна діяльність сприяє формуванню у школярів позитивного ставлення до навчання, розвиває вміння пристосовуватись до умов роботи в групі і забезпечує високу загальну активність учнівського колективу. Воно дає можливість всім учням активно працювати на уроці, застосовувати на практиці уміння активного слухання, сприяє виробленню спільної думки в ситуації менш напруженій ніж робота у великій групі. Невимушена обстановка в малій групі сприяє розвитку навіть у сором'язливих учнів навичок міжособистісного спілкування. Висловлення думок дає їм змогу відчувати їхні власні ресурси та зміцнити їх. Крім того, технології кооперативного навчання вчать учнів уникати конфліктних ситуацій при вирішенні спірних питань, стимулюють роботу командою. Позитивний ефект, що має співробітництво для досягнення багатьох важливих результатів, робить кооперативне навчання одним з найбільш цінних інструментів в арсеналі педагога.

Групове навчання є не тільки дуже цікавим і плідним з точки зору результатів, а й виступає своєрідною основою, передумовою поступового успішного переходу учителя і учнів до ефективного застосування інтеракції у поєднанні з іншими, відомими у вітчизняній практиці навчання, підходами. За такої організації вчитель керує роботою кожного учня опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність малої групи. У межах спільної діяльності індивідууми прагнуть одержати результати, що є вигідними для них самих і для всіх інших членів групи. Основні його етапи можна представити схемою.

Основні етапи кооперативного навчання

Об'єднання у групи —————> завдання (інструктаж) групам
—————> колективне виконання —————> колективне
представлення результатів групової праці

За запрошенням учителя, учні об'єднуються в невеликі групи. Потім вони виконують отримане завдання — доти, поки всі члени групи не зрозуміють і не виконають його успішно. Жоден член групи наодинці не має всю інформацію, уміння чи можливості, необхідні для того, щоб забезпечити успіх групової діяльності. Спільні зусилля приводять до того, що всі члени групи досягають спільної мети водночас, отримуючи індивідуальний результат. Систематичне включення цих основних елементів у ситуацію навчання дозволяє сподіватися, що група буде застосовувати саме спільні зусилля, а вчителю вдасться дисципліновано впровадити кооперативне навчання — успішно і надовго.

Психологи визначають кооперацію як одну з основних форм організації міжособистісної взаємодії, що характеризується об'єднанням зусиль учасників для досягнення спільної мети при одночасному розділенні між ними функцій, ролей і обов'язків. Оскільки, з одного боку, організація міжособистісної взаємодії учнів у навчанні не завжди відноситься до розвинених у вчителя під час професійної підготовки умінь, а з іншого – має вирішальне значення для ефективності навчання,- зупинимось на її сутності більш детально.

Педагоги самі себе обманюють, якщо думають, що благих намірів і відповідних вказівок, типу "працюйте разом", "співробітничайте" і "будьте єдиним колективом", буде достатньо, щоб члени малих груп дійсно почали працювати спільно. Об'єднавши учнів у групи і поставивши їм завдання працювати разом, не можна розраховувати, що це само собою приведе до спільної діяльності. Не всі групи є групами співробітництва. Об'єднання в групи цілком може закінчитися конкуренцією, причому в тісному просторі, або приведе до окремої, індивідуальної діяльності, що перемижується з розмовами. Організувати урок таким чином, щоб учні дійсно працювали в режимі співробітництва, можна лише розуміючи, які компоненти запускають його механізм.

Сенс групової роботи полягає в тому, що навчальний результат (знання, уміння, ставлення учня тощо), отриманий в спеціально організованому середовищі, поєднується з досвідом спілкування, ділової комунікації, співпраці, отже набуттям найважливіших соціальних умінь і навичок. Тому для організаторів кооперативного навчання, окрім чисто навчальних цілей, важливо, щоб в процесі групової взаємодії дитиною усвідомлювалась цінність інших людей і формувалася потреба у спілкуванні з ними, в їх підтримці. Тому кооперативне навчання має виконувати дві однаково значущі функції: розв'язання поставлених навчальних завдань, ефективне спілкування членів групи в ході спільної праці.

Отже, навчальна взаємодія буде результативною і ефективною у тому випадку, якщо вона реалізує обидві функції, а не зміщена (децентрована) у бік тієї або іншої. Часто педагог націлений в основному на вирішенні навчальних завдань, адже такий акцент є звичним і відпрацьованим у традиційному навчанні. Можна побачити і випадки, коли вчителі зосереджуються на зовнішніх проявах такого навчання: розкуте спілкування з учнями, їх вільні висловлювання (часто не за темою), завищені оцінки і т.д. Це дискредитує саму ідею кооперативного методу пізнання, перетворюючи його в варіант полегшеного навчання (коли процес видається легким, а результати на «виході» виявляються незадовільними).

Спробуємо уточнити деякі аспекти організації кооперативного навчання. Насамперед звернемо увагу на навчальний простір кабінету. Усна міжособистісна взаємодія, діалог передбачає тільки спілкування обличчям до обличчя. Тому традиційна розстановка парт, коли діти бачать потилиці, тих хто, сидять попереду, тут недоречна. При кооперативному навчанні необхідно варіювати перестановку меблів, створюючи зони групового

спілкування, в залежності від кількості груп і кількості учнів у кожній групі (три, чотири, шість осіб).

Зміна звичного простору класу вже психологічно готує учнів до кооперативного навчання. Ще Л.С. Виготський зазначав, що «очікування полегшує поведінку при настанні конкретної події». Внутрішня готовність учнів дозволяє на кожному наступному уроці скорочувати час, необхідний для «занурення» у форму і зміст кооперативного навчання.

Якщо в класі нема можливості пересувати меблі, потрібно організувати групову взаємодію чотирьох учнів, які сидять на двох партах поруч.

Важливим моментом кооперативного навчання є процес формування малих груп всередині класу.

Кількість учнів в групі залежить від загальної кількості їх у класі, характеру і обсягу знань, що опрацьовуються, наявності необхідних матеріалів, часу, відведеного на виконання роботи. Вона обумовлюється наданням кожному учневі можливості зробити чітко визначений внесок у виконання завдання. Оптимальною вважають групу з 3-6 осіб тому, що при меншій кількості учням важко різнобічно розглянути проблему, а при більшій - складно врахувати, яку саме роботу виконав кожний учень.

Зі збільшенням розміру групи збільшується рівень набуття спроможності, досвіду і навичок. Проте підвищується ймовірність порушень правил поведінки, прийнятих всіма.

Групи непарної і парної кількості членів - незгода складніше долається в групах з парною кількістю членів. Групам з непарною кількістю властива краща спроможність вибратися з глухого кута.

Групи з двох осіб (пара) - високий рівень обміну інформацією і низький рівень незгоди. Але якщо в такій групі запанують емоції, ситуація може зайти в глухий кут, бо тут відсутня третя людина для примирення.

Групи з трьох осіб - найбільш стабільні групові структури випадкових змінних коаліцій, але двоє сильніших у цій групі можуть домінувати над третьою людиною.

П'ять осіб - оптимальний розмір навчальної групи. Він досить великий для групової стимуляції і досить малий для особистого визнання. Співвідношення 2:3 забезпечує меншість підтримкою.

Об'єднання в групи може здійснюватись вчителем (в більшості випадків на добровільній основі, за результатами жеребкування) або самими учнями за власним вибором. Існує багато ефективних способів об'єднання учнів у групи:

- Можна заздалегідь скласти список і вивісити його в класі ще до уроку. У цьому випадку вчитель контролює склад групи.
- Можна попросити учнів розрахуватися на „перший, другий ...“, об'єднати їх за порами, року, квітками тощо /замість номерів можна використовувати різнобарвні картки, різноманітні предмети і т.д./.

В окремих випадках вчитель може зберегти групу, яка вже почала працювати над проблемою на декілька уроків у постійному складі або

виділити постійно (на певний час) діючу групу експертів, спостерігачів тощо. Треба тільки пам'ятати, що демократичність інтерактивного навчання, його особистісна орієнтованість потребує обов'язкового залучення учнів до організації їхньої діяльності, тобто обговорення з ними можливого складу груп, процедур групової діяльності, її очікуваних результатів і досягнення демократичної згоди між учнями і вчителем на всіх етапах навчально-виховного процесу.

Пам'ятаючи про те, що учні в групі мають не лише виконати навчальне завдання, але і виявити і закріпити комунікативні уміння, із самого початку варто потурбуватися про емоційний клімат малих груп, який відображається у бажанні і готовності учнів підтримати зусилля одне одного.

Деякі педагоги пропонують учням об'єднуватись у групи за бажанням. Плюси такого підходу полягають у врахуванні міжособистісних стосунків. Що існують між учнями і можуть покращити їх настрій під час діяльності. Проте існують і мінуси: учні можуть відволікатись на звичне цікаве спілкування з друзями, замість виконання навчального завдання. Окрім того, групи в класі можуть дуже різнитись одна від одної за пізнавальними можливостями, тому і результат спільної діяльності, і її часові рамки будуть зовсім різними. Тому дехто педагогів пропонує об'єднувати школярів в групи з урахуванням їх особистих симпатій, але не лише за цим критерієм. Слабкому учневі потрібен не стільки "сильний", скільки терплячий і доброзичливий партнер. Сильному учневі корисно помірятися силами із сильним.

При формуванні груп варто брати до уваги і зміст поставленого завдання. Наприклад, іноді варто об'єднати в групи учнів з протилежними точками зору на проблему, для того щоб обговорення було жвавим і цікавим. Або навпроти, прихильники однієї точки зору (або учні з однакою сферою інтересів) можуть підсилити позицію одне одного і переконливо представити її класу.

Безпосередня робота в малих групах розпочинається із розподілу ролей, визначення головуючого (веде обговорення), секретаря (записує рішення групи) і доповідача (представляє результати групової роботи класу після її завершення). Іноді може бути визначений посередник (слідкує за часом і просуванням групи до результату, нагадує, пришвидшує, підтримує тощо). Ролі зазвичай розподіляються за власним бажанням (іноді голосуванням).

Далі відбувається структурована процедура розгляду і виконання учнями навчального завдання. Така процедура передбачає структуроване спілкування - обговорення завдання учнів всередині групи. Типова процедура є такою:

- головуючий читає завдання (пояснює) і пропонує членам групи висловлюватись по черзі
- всі члени групи по черзі (якщо необхідно кілька разів) висловлюються по суті завдання

- наприкінці головуєчий підводить підсумки обговорення, акцентуючи на положеннях, які напрацювала група
- доповідач разом із секретарем перевіряють наявність необхідних записів
- доповідач презентує результати роботи групи класу.

Зміст і форма завдання для групи має бути принципово іншим, ніж за традиційне навчання, характер. Чи треба, наприклад, пропонувати групі скласти конспект параграфа підручника, знайти в тексті готову відповідь, переформатувати текст підручника у готову (подану) схему чи таблицю, коли кожен учень може зробити це самостійно? Звичайно, ні! Тільки завдання, які передбачають кілька версій відповіді, можливість обговорення, обміну думками, кристалізуючи загальну думку групи є оптимальними. Наприклад, під час опрацювання історичного портрету того чи іншого діяча можна запропонувати групам скласти перелік з 4-5 рис, які характеризують його особистість і представити класу з обґрунтуванням і прикладами.

Навіть якщо завданням груп буде опанування різних порцій навчального матеріалу (наприклад, різні напрями культури) з метою наступного представлення його іншим, завдання має бути сформульовано таким чином, щоб ініціювати обговорення опрацьованого тексту в групі, приміром: оберіть головні риси, порівняйте з тим, що ви вже знаєте, підберіть інші приклади тощо.

Саме під час організації обговорення у малих групах необхідно приділяти увагу формуванню в учнів навичок спілкування та співпраці. Зазвичай у процесі обговорення відбувається зіткнення різних позицій. Тому одне з найважливіших правил поведінки школярів полягає в тому, що слід розрізняти особистість однокласника і його думку, яку він виконує в процесі групової роботи. Якщо завдання передбачає застосування уяви або потребує нешаблонного мислення, або вкрай контroversійне, бажано попередити учнів, що не слід піддавати глузуванням нереальні, або недостатньо обґрунтовані ідеї. Варто попереджати учнів, що всередині групи (або під час презентації) може звучати критика (інколи вона навіть заохочується), але мова йде критику обґрунтовану, конструктивну. При цьому і самі «критики», і їхні опоненти мають відчувати межі діалогу і не переносити конфліктну ситуацію за рамки навчального процесу у міжособистісні відносини.

Тому при переході до систематичного використання кооперативного навчання знадобиться три-чотири уроки саме для знайомства учнів з особливостями і нормами групової поведінки. Рекомендується загострювати увагу як на позитивних, так і негативних зразках взаємодії. Роль перших полягає у заохоченні груп, що спрацювалися, і в демонстрації менш удалим групам всіх можливостей і переваг групової взаємодії. Розбір конфліктних випадків допомагає класу не лише інтуїтивно відчувати, але і усвідомити норми і правила безпечної та корисної взаємодії. У цей період (але після «пробної» взаємодії) можна пропонувати учням скласти правила спілкування в групах, наприклад: говорити коротко, по черзі; говорити по темі; обговорювати ідею, а не особистість та ін. правила обов'язково мають бути

висунуті та демократично прийняті самими учнями. Після цього вчитель може вимагати їх дотримання і стимулювати до таких вимог самих учнів.

Процес підведення підсумків роботи малих груп показує, наскільки вдалося кожній з них реалізувати обидві функції: виконання навчального завдання і групового об'єднання. Буває, що доповідач, представляючи загальне рішення, раптом висловлює свою особливу думку. Чи, навпаки, виявляється, що не кожен член групи в змозі пояснити і обґрунтувати прийняті рішення. Все це свідчить про те, що функція групової взаємодії не реалізована в достатній мірі. Тому вчителю важливо ще під час інструктажу перед початком групової взаємодії особливо підкреслити, що рішення групи має обов'язково представляти думку усіх членів (навіть думку тих, хто не погодився з групою представляється під час презентації як особлива). Тому в процесі обговорення варто вчитися слухати один одного; приймати чужу точку зору, поступатися або, навпаки, знаходити такі аргументи, які, підтверджують правильність позиції, думки.

Після обговорення результатів роботи всіх малих груп настає час особливого етапу - рефлексії того, як відбувалось кооперативне навчання. Складність даного етапу полягає не стільки в небажанні учнів розібратися у власних почуттях, скільки в невмінні висловити свої відчуття. Тому вчителю бажано заздалегідь продумати запитання, що допоможуть школярам зрозуміти і адекватним чином виразити ставлення до того, що відбулося. Наприклад: важко чи легко було працювати в групі? Хто відчував себе некомфортно і чому? Чи хтось керував роботою групи і як ви цього ставитеся? Чи варто відмовчуватися під час обговорення і чому? Що відчуває людина, якій не дають висловитися? Що допомагає і що заважає роботі групи? Яка допомога учителя була вам потрібна? Чого ви набули (навчилися) в спільній роботі? Тощо.

Зацікавлений у конструктивній оцінці зайняття вчитель має бути готовий прийняти різні точки зору учнів. Буває, що підлітки висловлюються з приводу уроку. Запропонованого їм завдання або допомоги вчителя негативно. Однак, якщо сьогодні заборонити учневі подібні висловлювання, то завтра він відмовиться від участі і в аналізі, і в самій груповій роботі. Не відкидаючи подібних оцінок, варто пам'ятати про те, що учіння складається із зустрічних зусиль педагога і учнів, і відповідальність за невдачі несуть обидві сторони.

Зрозуміло, що кооперативне навчання потребує перегляду звичної системи оцінювання учнів, адже необхідно брати до уваги і результати роботи малих груп. Вчитель може гнучко підходити до цього питання. Можна прийняти положення про рівну оцінку діяльності усіх учнів однієї групи, але багато учителів-практиків звертаються за пропозиціями щодо оцінок до самих учнів. Якщо між педагогом і вихованцями дійсно існують щирі стосунки, то оцінки учнів не розходяться з судженнями учителя. Ні в якому разі не можна відмовлятися від оцінок, інакше групова діяльність швидко перетвориться на неефективну гру.

Отже ознаками правильно організованого кооперативного навчання є:

1. Об'єднання всіх учнів класу в малі групи для досягнення конкретного навчального результату.
2. Групи можуть бути гомогенними (однорідними), тобто об'єднувати учнів за певними ознаками, наприклад, за рівнем знань та позаурочної інформації, з предмета або гетерогенними (різномірними). Найбільш бажано поміщати в одну групу сильних, середніх і слабких учнів. У різномірних групах стимулюється творче мислення й інтенсивний обмін ідеями.
3. Склад груп не є постійним протягом тривалого часу. Він змінюється в залежності від змісту і характеру навчальних завдань, що необхідно виконати.
3. Кожна група розв'язує певну проблему, визначену завданням, яке може бути:
  - *за складністю* однаковим для гетерогенних (складаються з учнів з різним рівнем пізнавальних можливостей) груп або диференційованим для гомогенних (складаються з учнів приблизно рівних за пізнавальними можливостями);
  - *за змістом та навчальною метою* однаковим для всіх груп (без залежності від складу групи)
  - *за змістом* взаємодоповнюючим або послідовно пов'язаним із завданнями інших груп за логікою матеріалу, що дозволяє вивчити проблему з різних боків;
  - *за способом (процедурою)* виконання різним або однаковим.
4. Завдання в групі виконується в такий спосіб, щоб було можливо врахувати і оцінити індивідуальний внесок кожного члена групи й групи в цілому.

Наприкінці зазначимо, що використання групових форм організації діяльності учнів в рамках класноурочної системи навчання дає змогу позбутися багатьох її вад. Разом з тим, кооперативне навчання безумовно вимагає певної перебудови в процесі підготовки вчителя, пов'язане з встановленням нового типу взаємовідносин вчителя з учнями та між самими учнями, впливає на зміну системи оцінювання як діяльності учнів на уроці, так і самого уроку з боку учителя, адміністрації, школярів, батьків.